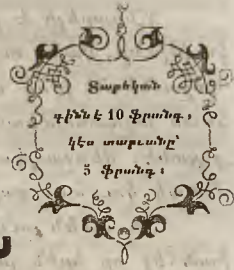

ԵՐԻՐԱՊԷՆ

Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի Գ.

1862

Ե. ՏՅՏՈՐ

Փոքր սխալմունք:

Ա.

ուտելանտ անուամբ հարուստ օտարական մը երկայն ժամանակէ վեր իբրեւ Ռուսի քաղաքացի նոյն արքունեաց մէջ լուծաւորութեան պաշտօնը կը վարէր, եւ կատարինէ կայսրուհւոյն ալ շատ սիրելի էր: Օր մը ասոր կ'իմացնեն որ տունը ոստիկանութեան մարդիկներով պաշարուած է, եւ անոնց գլխաւորը իրեն հետ խօսիլ կ'ուզէ: Լուծաւոր փոխը հրաման կու տայ որ ներս գայ, եւ անմիջապէս ոստիկանութեան Ռեյտինգ պաշտօնեան տխրած երեսով, գլուխը կախած՝ սենեակը կը մտնէ:

Տէր Սուտելանտ, կ'ըսէ պաշտօնեան, սոստիկ սրտի ցաւով կը ծանուցանեմ ձեզի թէ պարտաւորուած եմ օգոստաւառ կայսրուհւոյն ինծի տուած դժուարին մէկ հրամանը կատարել, որուն խնդիրն էր զարհուրեցնել ու կը տրտմեցունէ. եւ չեմ գիտեր ինչպիսի յանցանք կամ որ շեղեման կործանող կայսրուհւոյն բարկութիւնն աս աստիճանի գրգռած էք:

Եւ, Պարոն, կը գոչէ լուծաւորը, ես ալ ձեզմէ աւելի չեմ գիտեր, եւ զարմանքս արտաքոյ կարգի է: Սակայն տեսնենք ինչ է հրամանը:

Տէր, կը կրկնէ պաշտօնեան, ստուգիւ վրաս զօրութիւն չեմ զգար նոյնը ձեզի խմացնելու:

— Ի՛նչ, արդեօք կայսրուհւոյն վստահութիւնը կորսնցուցեր եմ:

— Եթէ միայն ան ըլլար, զիս այսչափ տրտմած չէիք տեսներ: Վստահութիւնը նորէն կրնայ ստացուիլ, կորսուած պաշտօն մը կրնայ նորէն ձեռք բերուիլ:

— Գուցէ զիս հայրենիքս կ'ուզէ խրկել:

— Աս ալ ոչինչ բան մըն է. վասն զի ձեզի

պէս հարուստ մարդ մը, ամէն տեղ կրնայ հանգիստ ու բարօրութեամբ կեանք անցընել:

— Ո՛հ, Տէր Սուտուած, արդեօք զիս Սիպերիա արտորել կ'ուզէ:

— Մարդ կրնայ անկից ետ դառնալ:

— Գուցէ բանտարկել կը հրամայէ:

— Անկէ ալ կրնայ ելուիլ:

— Բարերար Սուտուած, արդեօք խարաղանով ծեծել տալ կ'ուզէ:

— Ստուգիւ աս պատիժը սոսկալի ու անարգական է. բայց մարդը չիմեցընէր:

Ի՛նչ, գոչեց լուծաւորը ճեղկտալով, կեանքս վտանգի մէջ է: Կայսրուհին որն որ այնպէս քաղցր ու բարերար է, որն որ երկու օր յառաջ ինծի հետ այնպէս սիրով ու մտերմութեամբ կը խօսէր, հիմայ կ'ուզէ զիս. . . . : Բայց չեմ կրնար հաւատալ: Ո՛հ, կ'աղաչեմ շուտ ըսէք, վասն զի մահն աւելի աղէկ է, քան թէ աս զարհուրելի երկբայութիւնը:

Լաւ է, պատասխանեց ոստիկանութեան պաշտօնեան ցաւագին ձայնով մը. մեծափառ կայսրուհին ինծի հրամայեց որ զձեզ յարգով լեցընեմ:

Ձիս յարգով լեցընել, կրկնեց Սուտելանտ՝ ապշութեամբ պաշտօնէին երեսը նայելով: Կերեւայ թէ խեղճերնիդ կորսնցուցած էք, եւ կամ կայսրուհւոյն խեղճին բան մը պատահած է: Վերջապէս այսպիսի սոսկալի անգութ հրաման մը չէիք կրնար ընդունիլ՝ առանց նոյնին բարբարոսութեան ու այլանդակութեան վրայ կարծիքնիդ յայտնելու:

— Աւաղ, սիրելի բարեկամ, այն ամենայն ըրի՛ զորն որ հասարակօրէն չենք համարձակիր. աս այլանդակ հրամանին վրայ ունեցած զարմանքս ու ցաւս յայտնեցի. կ'ուզէի զանազան ընդդիմութիւններ յառաջ բերել. բայց կայսրուհին խիստ ու բարկութեան ձայնով մը յանդգնութիւնս երեսս զարնելով, հրամայեց որ տուած հրամանն անմիջապէս կատարեմ, վրան աս սպառնալեաց խօսքերն ալ աւելցընելով, որոնք գեռ մինչեւ հիմայ ականջներուս մէջ կը դռնէին. Գնա, եւ մի մոռնար որ քու պարտքդ է՝ առանց բերնէդ տրտնջման խօսք մը հանելու՝ իմ տուած ամէն հրամաններս կատարել:

Անկարելի է լուսնայափոխին զարմացումը, բարկութիւնը, վախն ու յուսահատութիւնը ստորագրել: Պաշտօնեան՝ թող տալէն ետեւ որ քանի մը վայրկեան՝ աղատութեամբ սրտին ցաւը սաստիկ խօսքերով յայտնէ, վերջապէս ըսաւ որ իրեն քառորդ մը ժամանակ կու տայ գործքերը կարգի դնելու համար:

Ան ատեն լուսնայափոխը սկսաւ աղաչել ու թախանձել որ իրեն ատեն ձգէ կայսրուհւոյն աղաչանաց թուղթ մը գրելու: Պաշտօնեան շատ դէմ դրաւ. բայց վերջապէս Սուտէրլանտին թախանձանքէն յաղթուելով՝ աղաչանքն ընդունեցաւ: Լուսնայափոխն անմիջապէս քանի մը տող բան գրեց ու պաշտօնէին տուաւ. բայց անիկայ ուղղակի կայսրուհւոյն երթալ չհամարձակելով, գնաց թուղթը Տը Պրիս կառավարին ներկայացուց: Նոյն կոմսը կը կարծէ որ պաշտօնեան խենթեցեր է, զինքը հետն առած՝ պալատը կ'երթայ, եւ ինք առանձին կայսրուհւոյն քովը կ'աճապարէ, բանն անոր կ'իմացնէ:

Երկինք, ինչ պլանդակութիւն, կը գռէ կայսրուհին. ստուգիւ Ռեյնէվ խելքը թուցեր է: Կ'աղաչեմ, կ'ոմն, վաղեցէք ըսէք որ խեղճ լուսնայափոխ շուտով իր յիմարական երկիւղէն ազատէ:

Կոմսը կ'երթայ հրամանը կը կատարէ: — Ի դարձին՝ մեծ զարմացմամբ կը տեսնէ որ կայսրուհին բարձրաձայն կը ծիծաղի:

Հիմակ իմացայ, կ'ըսէ կայսրուհին, աս ծաղրաշարժ ու անըմբռնելի դէպքին պատճառը: Քանի մը տարիէ վեր աղուոր շուն մը ունէի, զորն որ շատ կը սիրէի, անունն ալ Սուտէրլանտ դրած էի, վասն զի նոյն անունն ունէր ինծի պարգեւ տուող Անգղիացին: Արդ աս շունը մեռած ըլլալով, Ռեյնէվին հրամայեցի որ յարգով լեցնել աս. եւ որովհետեւ անիկայ ընդգիմութիւններ սկսաւ հանել, իրեն դէմ քիչ մը բարկացայ՝ կարծելով որ աս հրամանս կատարելն իր պատուոյն անարգութիւն կը համարի: Ահա աս է պլանդակ առեղծուածին լուծումը:

Բ.

Լուսնայափոխ մարդ մը աճապարելով տունս * եկաւ, վախէն, ցաւէն ու բարկութենէն բոլորովին ինք իրմէ ելած, մազերը տնկուած, աչուրները կարմրեցած ու արցունքով լեցուած. ձայնը դողդոջուն, զգեստներն անկարգ. եկողը Գաղղիացի մըն էր:

Այլալլութեան պատճառն որ հարցուցի, Տէր կոմս, պատասխանեց, ձեր բարձրութեան պաշտպանութիւնը կը խնդրեմ, սոսկալի անիրաւութեան ու բռնութեան մը դէմ. զօրաւոր իշխանի մը հրամանաւ զիս առանց պատճառի թշնամանեցին, խարաղանով հարիւր հարուած իջեցուցին:

Այսպիսի վարմունք մը, ըսի, անջատագովելի բան կ'ըլլար, թէեւ ծանր յանցանքէ պատճառէր. իսկ

* Պատմողը նոյն ժամանակ Պետրոբուրգ կէցող Գաղղիացի դեսպան Սեկիւր կոմսն է: Միեւնոյն մատենագիրն է՝ նախնեաց դէպքը պատմողն ալ:

եթէ ամենեւին պատճառ չկայ, ինչպէս որ կ'ըսես, անիմանալի ու բոլորովին անճշմարտաման բան կ'երեւայ. բայց հրամայողն ո՞վ է:

Պրիս կոմսն է, պատասխան տուաւ քանքատողը, քաղաքիս կառավարը:

Դուն խենթեցեր ես, պատասխանեցի. անկարելի է որ անանկ պատուաւոր, իմաստուն ու ամէն կողմ մեծ համարում ունեցող անձ մը, ինչպէս է Պրիս կոմսը, Գաղղիացու մը դէմ պոսպիսի բռնութիւն բանեցուցած ըլլայ, եթէ դուն իրեն անձնական վնաս կամ թշնամանք մը հասցուցած չըլլաս:

Չէ, Տէր, պատասխան տուաւ քանքատողը, Պրիս կոմսը եւ ոչ իսկ կը ճանչնամ: Ես խոհակեր եմ. իմանալով որ կոմսը խոհակեր կը փնտռէ, ապարանքը գացի. անմիջապէս զիս վեր հանեցին: Իմանալուն պէս որ ես եկած եմ, հրաման տուաւ որ ինծի հարիւր հարուած զարնեն, որն որ շուտ մ'ալ կատարուեցաւ: Աս դէպքը կարելի է ձեզի ճշմարիտ չերեւայ, սակայն իրօք պատահած է, եւ ի հարկին՝ ուսերս կրնան ասոր իբրեւ ցոյց ծառայել:

Միտ դիր, ըսի իրեն. թէպէտ բանն ինծի անկարելի կ'երեւայ. բայց եւ այնպէս եթէ ճշմարիտ է, քեզի եղած անիրաւութեան հատուցում կ'ընդունիմ, վասն զի չեմ կրնար տանիլ որ պոսպիսի զրկանք կրեն իմ հայրենակիցներս, զորոնք պաշտպանելն իմ պարտքս է: Բայց աղէկ մտածէ, եթէ շինծու առասպել մըն է պատմածդ, նենգութեանդ վրայ կը զղջանքնեմ: Հիմայ ես նամակ մը կը գրեմ, կառավարին կը տանիս. մարդիկներէս մէկն ալ քեզի հետ կ'երթայ:

Իրօք անմիջապէս Պրիս կոմսին նամակ մը գրեցի, որուն մէջ ինծի եղած արտաքայ կարգի ամբաստանութիւնն իմացուցի, միանգամայն իրեն ըսելով որ թէպէտ չեմ կրնար հաւատք ընծայել, սակայն Գաղղիացիները պաշտպանելու համար ունեցած պարտքս կը պահանջէ որ աս արտաքայ կարգի դէպքին մէկնութիւնը խնդրեմ, որովհետեւ կարելի է որ իր ստորակարգեալ պաշտօնատարներէն մէկն իր անուամբը պոսպիսի անիրաւ գործք մը գործելու յանդգնած ըլլայ: Իրեն ծանուցի նաեւ որ անհամբերութեամբ պատասխանին կը սպասեմ, որպէս զի եթէ քանքատողը սուտ խօսած է, զինքն ըստ արժանւոյն պատժելու հարկաւոր եղած միջոցները բանեցընեմ. իսկ եթէ ըսածը ճշմարիտ է, որն որ ինծի հաւանական չ'երեւար, շուտ մը արգար հատուցում ընդունի:

Երկու ժամ անցաւ, առանց պատասխան մ'ընդունելու: Աերջապէս համբերութիւնս կորսնցընելու կը սկսէի. կը պատրաստուէի ալ անձամբ երթալու, խնդրած տեղեկութիւնս ընդունելու, մէյ մ'ալ յանկարծակի իմ մարդս երեւցաւ: Սակայն բոլորովին փոխուած էր. երեսը խաղաղ, բերանը ծիծաղ, աչուրներուն մէջն ալ ուրախութիւն կը փայլէր:

Է, հարցուցի իրեն, պատասխան մը բերիր:

Չէ, Տէր. հիմայ կոմսը կու գայ՝ պատասխան

անձամբ կը բերէ. բայց ալ քանքատելու պատճառ չունիմ, գոհ եմ, շատ գոհ եմ. բանը՝ փոքր սխալման մը վրայ է եղեր. ինծի ուրիշ բան չիմնար, բայց եթէ՝ ձեզի շնորհակալ ըլլալ:

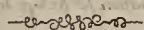
— Ինչպէս, ըսի, խորազանի հարիւր հարուածներն աներեւոյթ եղան:

— Չէ, դեռ ուսերուս վրայ մնացած եւ աղէկ ալ տողորուած են. բայց ստոյգը զրուցելու համար՝ վէճերուս շատ աղէկ դարման ըրին, այնպէս որ կրնամ ցաւերս համբերութեամբ տանիլ: Ամենայն ինչ ինծի մեկնուեցաւ. ահաւասիկ բանին էութիւնը:

Պրիւս կոմսը Ռուս խոհակեր մը ունի եղեր, իր երկիրներուն մէջ ծնած մէկը: Աս մարդն իմ դէպքիս պատահելէն քանի մը օր յառաջ տնէն փախեր է, եւ կ'ըսուի նաեւ որ շատ մը բան գողցած մէկտեղ տարած ըլլայ: Կոմսը հրաման տուեր է որ շուտ մը փնտռուի, միայրը գնելով որ եթէ գտնուի, զինքն աղէկ մը պատժէ: Արդ աս պարագաներուն մէջ ես իրեն ներկայացեր եմ, խոհակերութեան պաշտօնն առնելու համար: Զիս կառավարին ներկայացրելու համար սենեկին դուռը բացած ժամանակին, ինք գրասեղանին առջեւը նստած էր, կոնակը դէպ ինծի դարձուցած: Առջեւէս գացող ծառան ներս մտնելուն պէս, Տէր, ըսաւ, ահաւասիկ խոհակերը: Կոմսն առանց ետեւ դառնալու, Աղէկ է, պատասխանեց, անմիջապէս զինքը բակը տարէք, եւ հրամայածիս համեմատ՝ խորազանով հարիւր հարուած իջեցուցէք: Ծառան դուռը կը գոցէ, զիս կը բռնէ, ընկերները կը կանչէ, որոնք՝ Ռուս փախստական խոհակերին սահմանուած հարիւր խորազանի հարուածները, ինչպէս պատմեցի, անխնայ՝ խեղճ գաղղիացի խոհակերի մը իջեցուցին:

Պրիւս կոմսը բանն որ իմացաւ, վրաս մեծ գութ ցուցուց, հաճեցաւ անձամբ ինծի աս դէպքը մեկնելու, եւ իր մխիթարական խօսքերը լմնցուց՝ աս ոսկւով լեցուն քսակը պարգեւ տալով:

Խեղճ մարդը ճամբեցի, զարմանալով իր արդար բարկութեան այնպէս դիւրաւ անցնելուն վրայ:

ԲՆԱՊԱՏՄԵԿԵՆ

Աղոռն:

Շու քանի մը տեսակ աղուէսներու վրայ յիշատակութիւն կ'ընենք, որոնք իրենց գոյնովը եւ մանաւանդ իրենց ընտիր մուշտակովն երեւելի են, եւ աս պատճառաւ վաճառականութեան գլխաւոր նիւթերէն մէկն եղած են, մանաւանդ ան ցրտաշունչ գաւառաց մէջ՝ ուր երկարատեւ ձմերուան ատեն բնակչաց գլխաւոր զբաղմունքն եղած է աղուէսներն եւ ասոր նման մուշտակի անասունները բռնել: Ասոնցմէ գլխաւորներն են:

Դեղին աղոռն (C. corsac), որն որ մեր Եւրո-

պայի աղուէսէն աւելի պզտիկ ու մոխրագոյն դեղին գոյնով է, ծնօտը սեւ է, ագւոյն արմատն ու ծայրը սեւ մազեր ունի: Աս փոքրիկ աղուէսը Ուրալ եւ Իրթիշ գետոց մէջ եղած խոպանաց վրայ կ'ապրի, Ղոկա գետէն եւ Կասպից ծովէն սկսեալ՝ բոլոր միջին Ասիայի մէջ մինչեւ Պայքալ լիճը, եւ գոցէ ալ աւելի հարաւային կողմերը տարածուած է, բայց դէպ ի հիւսիս երթալով աւելի բարեխառն օդաբաժնի մէջ կը գտնուի: Իր բնակութեան համար գետնափոր մը կը շինէ՝ երեք կամ աւելի մուտքերով, ուր ցորեկ ատեն քնով կ'անցընէ, իսկ գիշերը թռչուններ, մկեր մանաւանդ ցատքող կոչուած մկերը կը հալածէ ու որջը կը տանի: Կատաղի ու դժուարընտել անասուն մըն է, քիչ ջուր կը խմէ, եւնոյն խոպանաց մէջ արդէն քիչ ջուր գտնուելով՝ իր բնութեան շատ աղէկ կը համաձայնի: Աս տեսակ բռնուած աղուէսներէն մէկը կէս տարւան մէջ կաթէ զատ բան մը չէր խմեր, ձուկ շատ ատորժակաւ կ'ուտէր, որջ թռչուններն ու մկերն ալ չէր մերժեր, բայց այնպէս վայրենի ու երկնոտ էր, որ չէր թողուր որ մէկն իրեն դպչի, կ'ուտար ու ատամնէքը կը ցուցընէր եւ կատաղութենէն օգն ու պոչը կը խածնէր, եւ ի վերջոյ երբ որ կը տեսնէր որ գլուխ չիկրնար հանել՝ դողալու կը սկսէր ու տեղը կ'ընէր: Գիշերները ամէն կերպ փորձ կ'ընէր զանդակէն դուրս ելլելու եւ ողբալի ձայն կը հանէր: Ազատ վիճակի մէջ՝ ասոնք միաբանութեամբ կ'ապրին եւ Ապրիլի մէջ երեք մինչեւ հինգ ձագ կ'ունենան: Չմեռը մոխրագոյն կ'ըլլան: Ուրալ լեռանց ասդիի դին Թաթարները զասոնք կը բռնեն եւ ամէն տարի 40—50,000 մուշտակ Օրենպուրկ քաղաքը խաւրելով՝ մեծ վաճառականութիւն կ'ընեն: Զասոնք շներով կը հալածեն, որոգայթ լարելով կը բռնեն, եւ իրենց գետնափորին մուտքին մէջ ծուխ հանելով՝ կը ստիպեն որ ազատ եղող ծակէ մը դուրս ելլեն: Ասոնց մեծութիւնը մէկ ոտք եօթը մատ է, ագինին տասնութէկ մատ երկայնութիւն կ'ունենայ:

Միջառակ աղոռն (C. lagopus, Isatis) հասարակ աղուէսէն աւելի կարճ ու ցած է, բոլոր մարմինը մուխրագոյն է, ձմեռը հասարակօրէն ճերմակ կ'ըլլայ: Ասիկայ հին աշխարհքին ամենէն հիւսիսային գաւառաց մէջ մինչեւ սառնապատ ծով, նոյնպէս Իսլանտիա, Կրոէնլանտիա եւ Շվեդիայէրկ ալ կը գտնուի: Մեծն Օլաւս ասոնց վրայ ամենէն յառաջ յիշատակութիւն ըրած է (1562ին) ու այսպէս կը խօսի. «Հիւսիսային անտառաց մէջ սեւ, ճերմակ, կարմիր, կապուտակագոյն եւ կոնակի վրայ սպիտակ շերտով աղուէսներ առ հասարակ կը գտնուին, որոնք ամէն ալ խորդախ ու չարաբարոյ են: Սեւ աղուէսներուն մուշտակն ամենէն աւելի յարգի է, ինչու որ Ռուսաց իշխանները միայն զանոնք կը հագնին. ի վերայ այս ամենայնի միշտ կը կասկածուի որ մուրով սեւցուած՝ խորդախուած ըլլան: Ասիկց ետեւ ան մուշտակները աւելի կը փնտռուին, որոնք կոնակի վրայ սեւ շերտ

ունին, իրենց զարդուն եւ գեղեցկութեան եւ մեծութեան համար, որովհետեւ միայն ծերագոյն աղուէններն ան սեւ շերտը կ'ունենան: Ճերմակ եւ կապուտակագոյն մուշտակները նուազ յարգ ունին, ինչու որ անոնցմէ շատերը դիւրաւ մազերը կը թափեն: Ոմանք զգեստ շինելու համար զանազան գոյնով մուշտակ կ'առնուն, ինչպէս նաեւ թեթեւութեան եւ շատ տաք բռնելուն՝ անկողին կը շինեն: Կարմրագոյնը՝ յաճախ կը գտնուի ու շներով կ'որսան,,:

Աս անասնոյն վրայ մանրամասն տեղեկութիւն կու տայ Գեորգ Կմեղին, որն որ երկայն ատեն Եաքուք՝ Սիպերիայի մէջ կեցած է: Ասոր երկայնութիւնը, կ'ըսէ, քսանուերկու մատնաչափ է, իսկ ազին՝ տասուերկու մատ: Մուշտակը հասարակ աղուէսինէն աւելի փափուկ է, ըստ մեծի մասին՝ ճերմակ, միայն երբեմն մոխրագոյն կամ կապոյտ: Հասարակ աղուէսուն պէս կը պոռայ, բայց աւելի հաստ ձայնով, երբեմն ալ շան պէս կ'ոռնայ: Երկու տեսակ է, ճերմակ եւ մոխրագոյն՝ զորն որ մեծն Օլաւս երկնագոյն կ'անուանէ, աս զանազանութիւնը մանաւանդ առուտուրի մէջ կ'ըլլայ, ուր կապուտակագոյնը սպիտակէն աւելի սուղ է, իսկ թէ որ սեւի զարնէ՝ աւելի եւս սուղ կը ծախուի: Մի եւ նոյն ատեն առանց զանազանութեան թէ ճերմակ, թէ մոխրագոյն կամ կապուտակագոյն ձագերը ճերմակ մօր ետեւէն կ'երթան, թէպէտ եւ ճերմակներն աւելի բազմութիւն են, այնպէս որ քսանին հազիւ մէկ մոխրագոյն ձագ աղուէս կը գտնուի, բայց ոչ երբեք տեսնուած է որ ամէն ալ մոխրագոյն կամ սպիտակ ըլլան, ուսկից կը հետեւի որ սպիտակները պարզ պատահական բան մ'ըլլան:

Ասոնց բուն տեղը սառնապատ ծովուն եւ անտառներով չծածկուած ամէն գետերու եզրներն է, մանաւանդ Քոլիմա, Ինտիկիրսքա, Լենա եւ Եէնիսէյ գետոց քովերը հասարակօրէն մինչեւ 69 հիւսիսային աստիճան կը գտնուի, թէպէտ եւ աւելի հարաւային կողմերն ալ ասդին անդին կը թափառին:

Աս աղուէսն իրեն համար գետնափոր մը կը շինէ, որն որ քսան մինչեւ երեսուն ոտք երկայն կ'ըլլայ, եւ անցքերն այնպէս նեղ են՝ որ շուն մը ներս չիկրնար մտնել. նոյն գետնափորը վեց մինչեւ տասը մուտք կ'ունենայ, որոնք ամէն ալ հաղորդութիւն ունին գլխաւոր խողովի մը հետ, որն որ մամուլ ծածկուած ու անասնոյն բուն բնակարանն է: Ինը շաբաթէն ետեւ՝ Մայիսին վերջերը սպիտակագոյն տեսակը վեց մինչեւ ութը, երբեմն ալ տասնուհինգ գեղնագոյն ձագ կը բերէ, իսկ մոխրագոյն մայրը՝ սեւի զարնով ձագեր կը ձկնէ, որոնք հինգ վեց շաբաթ գետնափորին մէջ կը մնան եւ Օգոստոսի մէջերը հազիւ ասդին անդին վաղելու կը սկսին: Նոյն ժամանակ ձագերը հազիւ կէս մատ երկայն մազ կ'ունենան, որոնք ըստ մեծի մասին ճերմակ են եւ կոնակին վրայ գեղնագոյն շերտ մը ունին, իսկ մոխրագոյնները՝ մի եւ նոյն ժամանակ բոլորովին սեւ կ'ըլլան:

այսպէս կը մնան մինչեւ ձմեռ, որ ատեն վերջինները բոլորովին ճերմակ մուշտակ մը կը ստանան եւ միայն կոնակին վրայ սեւ շերտ մը կը մնայ: Գեղտեմբերի սկիզբները մուշտակին մազերը սովորական երկայնութիւն կ'ունենան:

ՎԵՐԵՆԵՐԱՅԵՆ

Խոտախայի համադրութիւնը:

(Շարունակ-ի-ն):

2.

Հոհնշղաւթնան կայսերական ազգատոհմին իշխանութեան վերջանալէն մինչեւ Խոտախայի նոր տէրութեանց կազմուիլը:

1259—1539.

Վեշտառաներորդ գարուն սկիզբները Յուլիոս Բ. քահանայապետը (1503—1513) Մաքսիմիլիանոս Ա. կայսեր, Փերդինանդոս Աթոռիկեանին ու Լուդովիկոս ԺԳ.ին հետ Գանպրէի հռչակաւոր նիղակալցութեան դաշնը (Ligne) հաստատեց՝ Վենետիկի հասարակապետութեան Խոտախայի մէջ նոր աշխարհակալութիւններ ընելու ջանքը պարապի հանելու համար (1508ին): Բայց Վենետացիք իրենց խորագիտութեամբ աս դաշնակցութիւնը շուտով քակեցին: Քահանայապետը 1509ին Վենետացոց, Սպանիացոց ու Հելլենտիացոց հետ Գաղղիացիներն Խոտախայէն վռնտելու հանելու վախճանաւ՝ Սուրբ Նիղակալցութիւն ըսուած դաշնադրութիւնն ըրաւ: Բայց աս նիղակալցութիւնն ալ նոյն ատեն իր նպատակին չհասաւ, եւ Գաղղիացիք երկայն ատեն Խոտախայ մնացին. որոնց դէմ ի սկզբան Սֆորցա գերդաստանին իշխանները եւ ետքէն Կարլոս Ե. կայսրը Միլանի տէրութեան վրայ միօրինակ կռուեցան, մինչեւ վերջապէս յամի 1525ին Գաղղիացի Փրանկիսկոս Ա. թաղաւորին Բաւիայի մօտ կրած կոտորածովն ու պարտութեամբը՝ Միլանի իշխանութիւնը նորէն Փրանկ. Սֆորցա իշխանին անցաւ. կայսրն ալ բոլոր Խոտախայի վրայ մեծ զօրութիւն ու իշխանութիւն ստացաւ: Նոյն կայսրը քանի մը տարի գլխաւոր լեւոն Ժ. (1513—1521) ու Կղեմէս Ի. (1525—34) Հռոմայի քահանայապետաց հետ, որոնք Մետիչի աղգատոհմէն էին, 1527ին զօրքով Հռոմ մտաւ ու շատ վնաս հասցուց. բայց ետքէն Կղեմէս Ի. քահանայապետին հետ հաշտուելով (1530ին), Մետիչի աղգատոհմին իշխանական պատիւ ու տիպոս շնորհեց: — Փլորենտիայի հասարակապետութիւնը՝ որն որ քանի մը տարիէ վեր Մետիչի իշխաններուն տակ մտած էր, նոյն աղգատոհմին Աղեքսանդր Ա. իշխանին ատենը հասարակապետութիւն ըլլալէն բոլորովին դադարեցաւ ու իշխանական արձակապետութիւն եղաւ:

Է.

Իտալիայի մէջ բուն Իտալացի իշխաններուն տկարանալէն ու օտար իշխաններ հոն տիրելու սկսելէն մինչեւ Գաղղիայի մեծ Յնդափոխութեան ժամանակը:

1539—1789.

Իտալիայի պատմութեան վեցերորդ ըրջանը կը բովանդակէ՝ զբեթէ 250 տարւոյ միջոցին մէջ՝ չէ թէ միայն բուն Իտալական ազատ հասարակագետական կառավարութեանց բոլորովին տկարանալուն ու Իտալացի իշխանաց պակսելուն ու տիրելէն դադարելուն, հապա՛նա եւ օտար իշխանաց Իտալիայի այլեւայլ մասանց վրայ իշխելուն կամ տիրող ըլլալուն ժամանակը: Մոնֆերրայի իշխանական կամ սահմանակալ կամական տան արույաջորդները լմննալով՝ Կարլոս Ե. կայսրը առ տեղացի իշխանութիւնը 1536ին Մանդուայի Կոնցակա իշխանին պարգեւեց: Բարմայի ու Բիաչենցայի երկիրներն ալ նոյն կայսրը յամի 1556ին իբրեւ աւատական կալուած Ուտալիոս Ֆառնեզէին տուաւ: Նոյնպէս եւ Միլանի ու Նեապոլսոյ տէրութիւնները նոյն կայսրը յամի 1553ին իր որդւոյն՝ Սպանիայի Փիլիպպոս Բ. թագաւորին տուաւ, որով եւ զբեթէ մէկ ու կէս դար բոլոր Իտալիայի վրայ աւստրիական - սպանիական ազդեցութիւնը զօրացաւ: Յամի 1631ին Փերդինանդոս Բ. կայսրը Մանդուայի ու Մոնֆերրայի երկիրներուն իշխանութիւնը՝ Գաղղիայի պաշտպանութեան տակ ըլլալ՝ Կարլոս Ռեւէր իշխանին իբրեւ աւատային կալուած տուաւ: Յամի 1706ին Աւստրիա իր իշխանութեան տակ առաւ Միլան, Մանդուա ու Մոնֆերրա, որոնց առաջին երկուքն իրեն պահեց, իսկ երրորդը՝ այսինքն Մոնֆերրա Սաւոյայի իշխանին տուաւ: Յամի 1714ին Ուղերխտի խաղաղութեան դաշնաց զօրութեամբ Սարդինիա կղզին ու Նեապոլիս Աւստրիայի ինկաւ. իսկ Սիկիլիա կղզին՝ Սաւոյայի իշխանին տրուեցաւ, զորն որ նոյն իշխանը ետքէն Աւստրիայի տուաւ, աւստր տեղ անկէց Սարդինիա կղզին ընդունելով: Երբ որ 1731ին Ֆառնեզէ ազգատոհմին արույաջորդութիւնը լմննացաւ, նոյն տեղացի իշխանութիւնը Սպանիայի Կարլոս իշխանին (ինֆանթ) անցաւ: Յամի 1733ին Սաւոյայի Կարլոս Էմմանուէլ իշխանը պատերազմաւ Միլան առաւ, բայց յամի 1738ին Վիեննա ըլլալ խաղաղութեան դաշին զօրութեամբ զանկիայ նորէն Աւստրիայի ետ տուաւ, միայն անոր երկու քաղաքները՝ Նովարա ու Գորդոնա՝ իրենց սահմաններովն իրեն մնացին: Երբ որ Բարմայի Կարլոս դուքսը Նեապոլսոյ ու Սիկիլիայի կամ երկու Սիկիլիայի վրայ թագաւոր եղաւ, Բարմա ու Բիաչենցա Աւստրիայի իշխանութեան տակ մտաւ: Յամի 1737 Մետիչի ազգատոհմին արույաջորդները լմննալով՝ Լոթարինկիայի (Լորենայի) Փրանկ. Ստեփան դուքսը՝ Վիեննայի խաղաղութեան դաշնաց զօրութեամբ Տոսկանայի տէրութիւնը կամ Մեծ դքսութիւնն ընդունեցաւ. ու երբ որ ինք 1745ին Աւստրիայի կայսր եղաւ, Տոսկանայի երկրին իշխանութիւնը Աւստրիական - Լոթարինկեան կայսերական ազգատոհմին երկրորդ արույաջորդին ժառանգական կալուած ըրաւ: Յամի 1745ին Սպանիայից պատերազմաւ Միլան առին, բայց Սաւոյայի Կարլ Էմմանուէլ իշխանը զերեւել վաւերաց ու Միլան անոնց ձեռքէն ազատեց, որուն շնորհակալութեան համար Մալթա Թերեզիա կայսրուհին Լոմբարդիայի երկրէն քանի մը տեղ՝ պարգեւեց: Մասայի ու Գարրարայի երկիրներուն տէրութիւնը 1743ին ժառանգութեամբ ընդունեցաւ Մոնենայի իշխանը, որն որ Լոթարինկեան ցեղէն էր: Սպանիայի Փիլիպպոս իշխանը (ինֆանթ) Բարմայի ու Բիաչենցայի երկիրները պատերազմաւ նուաճեց, զորն որ թէպէտ քիչ մը ետքը ետ տալու ստիպեցաւ, բայց յամի 1748ին Ազուստիանայի (Ախենի) խաղաղութեան դաշնաց զօրութեամբ իբրեւ ժառանգական դքսութիւն նորէն ընդունեցաւ: Այսպէս բոլոր ութեւտասներորդ դարուն մէջ Լոթարինկիայի, Պուրպուրի ու Սաւոյայի ազգատոհմերը՝ Իտալիայի այլեւայլ տէրութեանց ու հասարակագետութեանց երկիրները, բաց ի Հոսմայի, Մոնտենայի ու քանի մը կանգուն մնացող հասարակագետութեանց երկիրներէն, իրենց մէջը բաժնեցին, իրենց ցեղերէն նոյն թերակղզւոյն այլեւայլ տեղերուն իշխողները կարգելով:

Պէտք չարեւակոսի:

ԱՌՇԻՏՔԱՎԱՅ

Թիք կամ Չայ:

(Վերջ):

Բ. Աւել կամ գորշ թէյը հետեւեալ տեսակները կը բովանդակէ:

1. Բեգգոյ կամ Բեգգոյ կամ Բեգոյէ ըսուած տեսակը՝ սեւ թէյին ամենէն ընտիրն է: Աս թէյն որոշ յատկութիւն մը չունի. ամենէն ազնիւը՝ պզտիկ գորշ տերեւներու հետ խառն կ'ըլլայ: Մանուշակի նման սիրուն բուրուժ ունի, եւ հիւթը շատ կամաց կու տայ. եփած ըմպելիքը՝ դեղին գոյնով կ'ըլլայ եւ ազնիւ ու ակորժ ճաշակ մը կ'ունենայ:

2. Սուչոնկ կամ Սուչանկ կամ Սաուչոն ըսուած տեսակն ալ սեւ թէյին ամենէն ընտիրներուն կարգը կը համարուի. շատ անգամ մինչեւ Բեգգոյի տեսակէն վեր կը դասուի: Ասոր տերեւներն աղէկ ոլորուած կ'ըլլան, եւ ըմպելիքը կանաչի զարնող դեղին գոյն ու ընտիր ճաշակ մը կ'ունենայ: Իսկ Բատրի Սուչոնկ ըսուածը՝ բաց գորշ եւ քիչ մը կանաչի զարնող գոյն ունի. շատ զօրաւոր չի հոտոր, բայց ակորժահամ է: Աս թէյը Սուչոնկի տեսակին ընտրելագոյն տերեւներէն կը պատրաստուի. տերեւները թեթեւ ոլորուած են ու փոշի չունին:

Կարաւանի թէյ ըսուածները՝ Սուչոնկի աղէկ տեսակներն են: Ասոնց մէջէն դեղնակեղ գոյնով եւ լայն ու չորորած տերեւով տեսակը՝ ազնիւ համեմ ունի. իսկ մէկալ տեսակաց տերեւներն ըստ բաւականին պինդ ու

լորած են, եւ մութ գորշ գոյն ունին: Կարաւանի թէյը՝ ծովու կողմանէ եկած թէյէն աւելի զօրաւոր ճաշակ ունի, որովհետեւ ամէն թէյ ծովու վրայէն անցնելով՝ իր աղէկութենէն շատ կը կորսնցնէ:

3. Գոնկոյ կամ Պոն-Ֆոյ միջակ մեծութեամբ տեւրեններ ունի. եւ հոտին ու համին կողմանէ հետեւեալ տեսակին նման է, մինակ անկից քիչ մ'աւելի աղնիւ: Աս թէյէն շինուած բմպելքը խիստ մութ գոյն կ'ունենայ:

4. Պոհէական կամ Պուի կամ հասարակ թէյ-պու: Ասոր տեւրենները չափաւոր մեծութեամբ են, քիչ ոլորած, կանաչի զարնող գորշ գոյնով. հիւթը շատ շուտ կու տայ ու մութ գեղին գոյնով բմպելք մը կը մատակարարէ: Ախորժահամ է, բայց տկար ճաշակ ունի: Աս թէյին ստորին տեսակները մութ գորշ կամ սեւ տեւրեններ ունին, որոնք կոթերով խառն կ'ըլլան:

Թէյին այլեւայլ տեսակները ճշդիւ ճանչնալու համար երկայն փորձառութիւն պէտք է: Աերը յիշատակուած արտաքին յատկութիւններէն, ինչպէս նաեւ առաւել կամ նուազ քաղցր բուրուս ու ճաշակ ունենալէն կրնայ ճանչցուիլ անոր լաւութիւնն ու հարազատ ըլլալը: Բայց աղէկութիւնն առաւելագոյն վրան տաք ջուր լեցընելէն ետեւ ունեցած երեւութէն կը չափուի, այս ինքն՝ զօրաւոր ու համեմաւոր հոտ եւ փոթոթաւ համ ու ախորժ դառն ճաշակ մը պիտի ունենայ: Բայց չէ թէ միայն թէյին զանազան տեսակները, հապա նենգեալն ու շինծուն՝ բուն զուտէն զանազանելու համար, վարժութիւն պէտք է: Ճենացոյց բանեցուցած նենգութիւններէն զատ՝ որոնք նաեւ Անգղիացոց ծանօթ են, աս վերջիններն ալ, ինչպէս յառաջ ըսինք, թէյը զանազան կերպով կը նենգեն: Անգղիայի այլեւայլ կողմերը աֆաֆայի ծաղիկներէն, մատուտակի եւ ցախի տեւրեններէն տարին 4 միլիոն լիտր շինծութէյ կը շինուի ու բուն թէյին հետ խառնուելով կը ծախուի:

— Ինչպէս մինչեւ հիմայ զըցուածներէն կը տեսնուի, աշխարհքիս վրայ գործածուած թէյին խիստ մեծագոյն մասը Ճենաստան կը մատակարարէ: Սովորաբար տարին 80 միլիոն լիտրի չափ թէյ կ'ելլէ Ճենաստանէն, շուրջ 55 միլիոն լիտր կանաչ եւ շուրջ 25 միլիոն սեւ թէյ: Աս արտաքոյ կարգի քանակութեան մէջէն՝ որուն մեծագոյն մասը Գանդոնի նաւահանգիստէն կ'ելլէ, ամէն տարի Անգղիա կը մտնէ շուրջ 55 միլիոն լիտր, Հիւսիսային Ամերիկայի միաբանեալ նահանգները՝ շուրջ 18 միլիոն լիտր, Աւստրալիա ու Արեւելեան Հնդկաստան՝ շուրջ 4 միլիոն լիտր, Եւրոպայի ցամաք երկիրը՝ շուրջ 4 1/2 միլիոն լիտր: Նոյն ցամաք երկիրն եկող թէյը զանազան կողմերն այսպէս կը բաժնուի. Հոլանտա՝ 3 միլիոն լիտր, Գերմանիա՝ 1 միլիոն հարիւր հազար լիտր, Գաղղիա՝ 230,000 լիտր Աս հաշուին մէջ՝ Ճենաստանէն ծովով հանուած թէյը առնուած է, եւ ոչ թէ ցամաքի կողմանէ հանուածը, որ կողմանէ Ռուսիա մեծ քանակութեամբ կը խոթուի, եւ ըստ մասին հոն կը ոպաւուրի ալ նէ, ըստ մասին ալ ուրիշ տեղեր կը խաւարուի:

— Ներկայ դարուս սկիզբները Անգղիայից յետա-

կողման Հնդկաստանի մէջ թէյի վաճառականութեան աղբիւր մը գտան, որուն վրայ յառաջագոյն ոչ դը տեղեկութիւն ունէր: Նոյն թերակղզոյն բովանդակ հիւսիսային կէս մասին մէջ թէյի ընդարձակ անտառներ կը գտնուին, ուսկից սեւ թէյի ստորին տեսակ մը կը պատրաստեն: Աս թէյը գլխաւորաբար յառաջ կու գայ Շանս ըսուած գաւառին մէջ, որն որ Ճենաստանի, Պիրմայի եւ Սիամի մէջտեղը կ'իյնայ եւ աս երեք տէրութիւններէն անկախ է:

— Աղիւսի կամ քարի թէյ եւ կամ թէյի կարկանդակ ըսուածը՝ հասարակ թարմ թէյի տեւրեններ են, զորոնք Ճենացից զօրաւոր մամուլ մը տակ ձմեռելով, երկայնաձեւ չորեքկուսի աղիւսի ձեւով պինդ մարմին մը կը դարձնեն: Այնպիսի աղիւս մը՝ մէկ հոնայէն աւելի կը կշռէ, 15 մատ երկայնութիւն, 7 մատ լայնութիւն եւ մէկ մատ հաստութիւն կ'ունենայ, եւ պինդ ըլլալուն համար՝ տեղափոխութեան յարմար կու գայ: Ասիայի արեւելեան կողմերը ստորին տեղ կը գործածուի, ոչխար, մուշտակ ու ասոնց նման վաճառքներ դնելու եւ մարդ կամ ձի վարձելու համար, մէկ խօսքով իբրեւ տուրեւառի մէկիկ միջոց: Թէյի աղիւս մը հարիւր հոգւոյ կը բաւէ: Ճենաստանէն եկած արկեղ մը մէջ քառասուն կտոր կը գտնուի, որոնք 90 թղթեայ ռուպլի կ'արժեն, եւ Ռուսաստանի մէջ ամէն մէկ աղիւսը 2 1/2—3 թղթեայ ռուպլի կը ծախուի: Սիպերիայի եւ ընդհանրապէս արեւելեան Ռուսաստանի մէջ առ հասարակ թէյի աղիւս կը գործածուի եւ թէյի ընտիր տեսակներէն վեր կը դասուի. 1/4 կաթով եւ քիչ մ'աղով կ'ուտուի, եւ մնի տկար արգանակի համ ունի: Թաթարք, Թունկուզիք, Մոնղոլք եւ այլն, միայն աս թէյով շաբաթ մը կրնան անցընել՝ առանց ուրիշ բան մը ճաշակելու, եւ կը հաստատեն թէ մէջը մնուցիչ գորութիւն մը կը բովանդակէ:

—

ՄԱՆՐԱԿԱՆՈՒՄ

Աժխահանքի մէջ կենդանի գորտ:

Անգղիայի Նիուփորդ քաղաքին աժխահանքերուն մէջ մօտեւ 300 անգղիական կանգուն (Yards) զետնի տակ նոր հանք մը բացուած ժամանակ, հանքային աժխոյ կոճեղ մը մէջ փակուած կենդանի գորտ մը գտնուեցաւ, որն որ բաց օդի մէջ անմիջապէս շարժիլ սկսաւ: Գորտին գտնուած խուռը 3 1/2 մատ տրամագիծ ունէր: Նոյն կոճեղը որուն մէջ երկակենցաղը գտնուեցաւ, 7 ոտք լայնութեամբ 8 ոտք ալ բարձրութեամբ զգուշութեամբ հանուելով, Լոնտոնի համալսարհական արուեստից տեսարանը խաւրուեցաւ:

Արուեստական ձեռք:

Մտորիտի լրագրոյն մէջ կը կարգանք որ Սպանիայէն արուեստից ընդհանուր տեսարանը խաւրուած ծարտար գործուածներէն մէկն է արուեստական ձեռք մը, որ աս անդամէն զուրկ եղող անձին ուղածին համաձայն բազկին շարժելով կը բացուի ու կը գոցուի: Ամենափոքր իրերն ալ կը շօշափէ, ու հաստատուն կը բռնէ, նաեւ գիր կը գրէ, եւ կենդանի ձեռքի մը աճառներու եւ ջղերու ազդեցութեամբ ընէլ կըցած ամէն շարժումները մեծ դիւրութեամբ կը կատարէ: Հնարողը՝ որն որ Անտալուզիացի արուեստաւոր մըն է, իր գիւտին կատարելու-

Թիւերը տեղում թեան պաշտօնէից եւ ուրիշ բաղմամբն մարդիկ- ներու առջեւ ցուցուց: Իր ձեռքը յօդաւորները պինդ կապել տալէն ետեւ՝ աս արուեստական ձեռքը բաղկին վրայ հաստա- տեց ու բնական ձեռքի պէս սկսաւ գործածել:

Պարսկաստանի մէջ պատերազմի դերնաց սպանութիւն:

Դանուբեան լրագրոյն Դեհրանի Թիւրքիայից, նոյն քա- ղաքին մէջ տարւոյս սկիզբները գերի բռնուած Թիւրքներու ստակալի սպանութիւնը կը պատմէ: — Խորասանի Մէշէտ քաղաքին վրայ եղած վերջին յարձակման ժամանակ գերի բռնուած Թիւրք- մէշներու գունդ մը, վեց շաբաթ անընդհատ քաղաքին ետեւ, Փետրուարի 25ին խոնջ ու վատակեալ Դեհրան հասան, եւ անմիջապէս ստորերկրեայ խաւարային բանտ մը գրուեցան, ուր արդէն իրենց հայրենակիցներէն մեծ բաղմութիւն մը իրբեւ պատանդ փակուած կը կենար: Հատ տարիներէ վեր Իրանեան ու Տուրքիան ցեղերուն իրարու դէմ ունեցած թշնամութե- նէն՝ աս դժբախտներուն գէշ վախճանը կը նար գուշակուիլ: Թեպէտ Մերզա Ճաֆէր Խան պաշտօնեան փորձ փորձեց զի- րենք աղատելու, Հաճին առջեւը դնելով որ այսպիսի բարբա- րոտական վարմունքը՝ Խաւարական տեղութեանց վրայ աղէկ աղ- դեցութիւն չընէր. սակայն Թաղաւորը միտքը չփոխեց: Այս- պէտով 57 հոգի մահուան վճիռն ընդունեցան, եւ նոյն վճիռը Փետրուարի 27ին կատարուեցաւ: Կոյն օրը առտուանց՝ Հաճի օրսի երթալէն կէս ժամ ետքը՝ բանտերուն դռները բացուե- ցան, եւ չուաններով իրարու կապուած մարդիկներու գունդ մը չորս կողմանէ զինուորներով պաշարուած, որոնք սուլիներուն վրայ յարդով լեցուած մարդու գլուխներ դրած՝ բարբարոտա- կան յաղթանակի պէս կը տանէին, սկսաւ շուկային մէջէն ան- ցնել, դէպ ի զինուորաց կրթութեան հրապարակն երթալ: Հոն չորս գունդ հետեւակ զօրը, Թիւրքանթի մարտկոցով մը չորեքկուսի շարուած էին, հետեւակ զօրաց զօրանոցին պատին առջեւը: Պատերազմի պաշտօնեան ալ ներկայ էր: Եւր որ դերիները նոյն տեղը հասան, խեղճներուն բաղուկները չուանով պրկուեցան եւ փայտէ գամբով պատին հաստատուեցան: Աս գործողութիւնը ժամ մը տեւեց, որմէ ետքը զինուորաց գնդե- րուն հրաման տրուեցաւ որ յառաջանան ու աս դժբախտներէն 130 քայլ հեռու կենան: Ետքէն տեսնելով որ նոյնչափ հե- ռաւորութենէ չեն կրնար մէկ անգամէն հանդիպցնել, զօրերը մինչեւ 60 քայլ յառաջ շարժել տուին: Աւերակա կրակ ընելու հրամանն ելաւ: Առաջին գունդը պարպեց, բայց մեկուն ալ չհանդիպեցաւ, բոլոր գնդակները դատապարտեցոյ գլխուն վրայէն անցան դաջին, վասն զի զինուորները, դաճի պաշտօն- կատարել չուզելով, դիմամբ բարձր նշան առած էին: Զօրքն աւելի մօտեցաւ ու երկրորդ գունդը կրակ ըրաւ: Սակայն աս հեղ ալ հաղիւ քանի մը հոգի ոտուրներէն վերաւորուե- ցան: Երրորդ գնդին կրակ ըրած ատենը՝ ալ կողմը կեցողներէն չորսը մահացու վէրք ընդունեցան. իսկ ձախ կողմիներէն վե- րաւորուող չեղաւ: Մէկուկէս ժամ տեւեց աս մարդկային սրտերու դէմ եղած գնդաձգութիւնը, որ միջոցին զօրաց գնդերը զանազան անգամ փոխուելով 57 հոգւոյ վրայ 2400 գնդակ արձակուեցաւ: Սակայն եւ այնպէս ամենէն ետքը երեք հոգի՝ որոնք գնդաձգութեան ժամանակ գամբներն ելելով՝ գե- տինն ինկած էին, անխոց մնացին. այնպէս որ հարկ եղաւ որ դահիճներ գան եւ գլուխներ կտրեն: Անկէ ետքը դահիճներուն ծառանքն ամենուն գլուխները կտրելով՝ երկայն նիզակներու վրայ խոթեցին ու ժողովրդեան ցուցուցին: Իսկ դիակները ու տուրներէն իշու պղծ կապուած՝ ան տեղերը Թաղուեցան:

Գայլու հետ կոխ:

Ասկէ մէկ երկու ամիս յառաջ Նիցցայի մօտերը ահա- ղին եզ գայլ մը տեսնուած էր: Թեպէտ շատերն ետեւէն ին- կած էին, բայց միշտ ձեռքերէն կը փախէր: Փետրուարի մե- ջերը օր մը յանկարծակի գեղի մը մօտ տանուիթ տարան աղ- ջկան մը վրայ յարձակեցաւ. գետինը զարկաւ: Աղջկան աղաղակը լսելով մաքսատան պահապան մը, լայնափող հրացանով օգնու- թեան վազեց: Հիտակ դէպ ի գայլը յառաջանալով, արձակած

աղաղակներովը գաղանին մտադրութիւնը վրան ձգեց, որն որ անմիջապէս իր որսը Թող տալով, վրան յարձակող թշնամոյն դէմ ելաւ: Պահապանը կանկ կ'առնու, եւ աղէկ նշան առ- նելով՝ կրակ կ'ընէ: Գաղանն արեան մէջ Թաթաւած գետինը կ'իյնայ: Մաքսաւորը կ'ուզէ շուտ մը աղջկան վազել, որն որ անկենդան գետինը պառկած էր. բայց գայլուն քովէն անցած ժամանակը գաղանը ոտը կ'եղէ, եւ իր ոտիսին վրայ կը յարձա- կի: Այսպէսով մէջերնին բռնամարտիկ կռիւ մը կը սկսի, որ ժամանակ գաղանն իր ահագին ճիրաններով խեղճ մարդը քանի մը տեղէն կը վերաւորէ: Բայց անիկայ առանց շփոթելու ան- վէհեր սրտտուութեամբ կը կռուէր: Արտաքին կարգի ջղաց զօ- րութիւն ունենալով, իր հակառակորդը վզէն կը բռնէ, գե- տինը կը զարնէ, ծնկուրներն ալ կուրծքը կ'ընդունելով, գե- տինը գամուածի պէս անշարժ կը բռնէ: Սակայն գայլն ալ իր բոլոր զօրութեամբն աղատելու կը ջանար: Բարեբախտութեամբ նոյն միջոցին հովիւ մը իրեն օգնութեան հասաւ: Աս վերջինը գաղանը զգուշով, պահապանը հրացանին կոթովը գլխուն քանի մը հարուած իջեցուց ու գայլն արինընայ առջեւը պտուկե- ցուց: Թեպէտ աս ահագին կռուոյն մէջ ընդունած վէրքերն իսկզբան առողջանալու յոյս կու տային. սակայն դէպքին պա- տահէն յիսուն օր ետքը՝ մաքսաւորին վրայ կատաղութեան նշաններ սկսան տեսնուիլ, որուն վրայ արտաքին կարգի ցաւե- րով հոգին աւանդեց, տեղւոյն բոլոր բնակիչները խորտրումա- թեան մէջ ձգելով, որոնք իրենց ցաւակցութիւնը յայտնելու համար՝ մինչեւ իր հանգստեան տեղը զինքը յաղաղեցին:

Գերմանիայի մէջ թղթի գործածութիւն:

Նորերս Գերմանիայի հրատարակուած գրքի մը մէջ, Գեր- մանիա գործածուած թղթին վրայ հետեւեալ մանրամասն տե- ղեկութիւնները կը կարդանք: Գերմանիայի մէջ 1860ին գրեթէ 8500ի չափ նոր գրքեր գրադաճաւութեան հանուեցան, ու րոնց համար 165—170 միլիոն թերթ թուղթ գացած է. դար- ձեալ 2180ի չափ լրագիր հրատարակուեցաւ, որոնց 425 միլիոն թերթ թուղթ հարկաւոր եղած է: Եթէ ասոնց վրայ աւելը ցնէրու բլանք առանց գրքածախներու ընկերութեան միջնոր- դութեան հրատարակուած անհամար գրքերը, ինչպէս են, Աս- տուածաշնչի ընկերութեան տպած գրքերը, երգի տետրակները, հասարակ ժողովրդեան համար շինուած ընթերցուածոց գրքերը, տնական ու ընտանեկան օրացոյցները, անթիւ անհամար պատ- մութիւնները, դարձեալ յայտարարութիւնները, ցուցակները, տոմարիները, եւ այլն, վերջապէս պողպատի ու պղնձի վրայ եւ- ղած փորագրութեանց եւ վիմատպագրութեան համար գործա- ծուած թուղթը, ան ատեն հաղիւ կրնանք Գերմանիայի մէջ գործածուած թղթին վրայ ընդհանուր գաղափար մ'առնեալ: Ուր թողունք գրելու թղթին գործածութիւնը. մտածելու է մէյ մը, որչափ թուղթ կը սպառեն ամէն տարի տղաք, գի- տնականը, վաճառականը ու վերջապէս 5500 փաստաբաններ, ա- սոնց վրայ աւելցնելու է նաեւ հաշուագրքերու, խաղի թղթե- րու, խաւարարարի, պատի վրայ կցընելու, Թերթապարներու եւ ուրիշ ասոնց նման բաներու համար գործածուած թուղթը:

Չկանց բոյն շինելը:

Պրիւստիէ կենդանաբանական պարտիզին աւազանին մէջ մօտերս դիտուեցաւ ձկանց բոյն շինելը: Աս բանս՝ զորն որ Ա- ռիստոտէլ դիտած էր, եւ ան ժամանակէն վեր տարակուսի տակ կը ձգուէր, հօնտեղաց բնագետներէն մէկը հիմայ կատարեալ հաստատեց: Նոյն բնագետը կը հաստատէ որ շատ ձկնի նաեւ անուշ ջրի մէջ բոյն կը շինեն: Բոյնին շինութեան երբեքն էգն ու երբեքն արուս կը զբաղին: Ասոնք աւազանին մէջ կ'երթան կու գան որոշ տեղ մը իրենց բերնովը խտի ու յարդի կառ- րուանք կը գիղեն. եւ որպէս զի աս թեթեւնիւթերը ջրին շար- ժումէն չբայքային, ջրին յատակը կ'երթան, բերանին աւա- ջով կը լեցնեն կը բերեն բոյնին վրայ կը թափեն. անկէ ետեւ ալ իրենց շինքին աւելի հաստատութիւն տալու համար, կամայորէ մը վրայէն սահելով կ'անցնին, իրենց մերթէն ելած կալուս խիտով մը կը ծեփեն:

ԲԱՐՈՅԱԿԵՊ

Հ Ե Ղ Ի Ն Է

Օրիորդն իր մանկութիւնն անցուցած տեղէն չբաժնուած, ուղեց մօրը գերեզմանին մէջ մ'ալ այցելութիւն ընել: Անոր թաղուած տեղը ծունը իջնալով, երկայն ատեն աղօթք ըրաւ: Իրեն այնպէս կու գար իբրեւ թէ մայրը Բարձրելոյն աթոռին առջեւը կեցած՝ աղկանը համար կ'աղօթէ:

Ո՛հ, մայր իմ, ըսաւ խեղճը, հիմայ՝ որ դուն Աստուծոյ ծոցը կը հանգչիս, նայէ մէյ մը քու դժբախտ աղկանդ վրայ, որն որ աս աշխարհքիս մէջ առանց օգնականի թող տրուած, երկուսոր օգնութեան կը կարօտի: Դուն կը քուս գլխով եւ ինծի համար չնորհք ընդունէ, որ Աստուծոյ ողորմութեան ու քու մայրական սիրոյդ անարժան չըլլամ: Հոգին Սուրբ զօրեցած է որ Աստուած որբին աղօթքն ու այրեղն հառաչանքները չ'անարգէր: Դուն աղաչէ որ աս խոստումն իմ վրաս ալ կատարուի:

Այսպէս աղօթք ընելէն ետքը, երբ որ քիչ մը միտխարուած՝ ետ կը դառնար, ժողովրդապետին գերեզմանաքարն աչքին հանդիպեցաւ: Հոն ալ քիչ մը աղօթք ըրաւ. եւ մօրը մահուան ատենը նոյն ծերունոյն զօրեցած, խօսքը յիշելով, նորէն կրկնեց Աստուծոյ ներկայութիւնն աչքէն չհեռացընելու առաջադրութիւնը: Անտաքակոյս շատ նեղութիւն պիտի կրեմ, ըսաւ ինք իրեն. բայց ինչպէս կ'ընամ վհատիլ, երբ որ կը մտածեմ թէ Աստուած երկինքէն ամէն կրածներս կը տեսնէ:

Աս խորհրդածութեամբ աւելի եւս քաջաբերութեամբ վարձակալին տունը դարձաւ, որն որ արդէն իր արկղը ջրույ մը վրայ բեռնաւորած էր: Բոլոր ընտանիքը մէկտեղ Պարսլոնեղի հովիտն իջան, ուր կառք մը իրեց կը սպասէր: Հեղինէ՝ Ազնէսին հրաժարական ողջոյնը տալէն ու իրեն ըրած բարիքին համար շատ անգամ շնորհակալ ըլլալէն ետքը՝ կառք մտաւ:

Վաթ հասած ատենը՝ օրիորդը մեծ սիրով ընդունելութիւն գտաւ Պր. Լարոշէն եւ անոր Ատէլ աղջկանէն: Բարեբախտութեամբ տիկինը տունը չէր: Վաճառակաւ նը զՀեղինէ տեսած ատեն, անոր բարակ ու շնորհալից կերպարանքին եւ ազնիւ ու բարեկիրթ վարմունքին վրայ արտաքայ կարգի զարմացաւ: Իրօք ալ թէպէտ Հեղինէին արտաքին երեւոյթը վերջին աստիճանի պարզ էր, սակայն եւ այնպէս այնպիսի ձիւրքեր ունէր եւ վրան անանկ աշնուական կրթութիւն մը կը փայլէր, որ հազարներու մէջէն կրնար զանազանուիլ: Այնպէս սով Պր. Լարոշ ղիկըր տեսնելուն պէս՝ գուշակեց որ երեւելի տնէ մ'ըլլալու է: Ինք մեր դիւցազնուհւոյն հետ խօսած ատեն կինը տուն դարձաւ:

Ահաւորիկ ամուսինս, օրիորդ, ըսաւ Պր. Լարոշ Հեղինէին. յուսամ որ մէկ զմէկ ծանօտանալու վրայ գոհ կ'ըլլաք: Աս ըսելու ժամանակը աչքը մէյ մը կնոջ վրայ դարձուց, որն որ ինչ ըսել ուզելու հասկըցաւ:

Հեղինէ՝ որն որ ի ներքուստ յօժարութիւն կ'ունենար զտիկինն իբրեւ իր բարեւարը սիրելու, անոր դիմացն ելաւ: Իսկ կինը զինքը քաղաքավարութեամբ, բայց միանգամայն պաղութեամբ ընդունեցաւ: Օրիորդն անոր աս բռնի ու առեւելայթ քաղաքավարութիւնը դիտելով, շիտեցաւ եւ ինչ ըսելէք չէր գիտեր: Բախտով եւ զաւ որ կինը շատ չկեցաւ, դուրս ելաւ՝ իրիկուան կերակրոյն խնամ տանելու համար:

Նոյն ատեն տղաք ներս մտնելով, Հեղինէին չորս դին առին. իրեն հազար ու մէկ հարցումներ կ'ընէին, եւ իրենց խաղալիքները ցուցնել կ'ուզէին: Բայց Ատէլ չթողուց, ըսելով որ Պր. Լարոշ օրիորդը ծամ բորդութեանն յոգնած է, հիմայ չիկնար անանկ բաներու դրախտ:

Ատէլ իրաւունք ունի, ըսաւ Պր. Լարոշ, օրիորդը տղաք տեսնելու վարժած չէ:

Այնպէս է, բայց տղաքը շատ կը սիրեմ, պատասխանեց Հեղինէ՝ քաղցր ու սիրալից կերպով մը տղոց նայելով:

Հատ ուրախ եմ, ըսաւ Լարոշ տիկինը, որն որ նոյն միջոցին ներս մտնելով՝ Հեղինէին խօսքը լսած էր. վասն զի, փառք Աստուծոյ, տղուն պակասութիւն չունինք: Աս խօսքին եւ մանաւանդ նոյն ըսելու կերպին վրայ այլայլելով Հեղինէ՝ աչքը մէյ մը դէպ կ'այլանդակ կնոջ վրայ դարձուց. բայց շուտ մը դարձեալ անկից հեռացընելով Պր. Լարոշին ու անոր մեծ աղկան նայեցաւ, որոնց զարեկամական եւ սիրալից վարմունքը զինքը կ'ապահովընէր: Տան մէկալ անձինքներն օրիորդին այնպիսի հաճոյ չեղան, մանաւանդ երկրորդ աղջիկը՝ որուն երեսն ու աշուղներէն անանկ կ'երեւար որ մօրը խիստ բնաւորութիւնն ունի:

Երբ որ իրիկունը Հեղինէ պառկելու կ'երթար, Պր. Լարոշ իրեն ըսաւ թէ Վր. յուսամ որ վաղը մեղի հետ աւելի կ'ընտանեւնաք: Նոյն կերպով խօսեցաւ նաեւ Ատէլ: Իսկ որբ օրիորդը երկուքին ալ շնորհակալ ըլլալով, աս վերջնոյն խօսքը գնաց, ուր իրեն համար անկողին մը պատրաստուած էր:

Ատէլ բոլորովին մօրը հակառակ բնաւորութիւն մ'ունէր. մեծ ուրախութիւն կ'իմանար երբ որ ուրիշին բարիք կամ օգնութիւն կարեւոր ընէր: Ուստի եւ Հեղինէին դժբախտ ըլլալը՝ բաւական եղաւ զինքը շարժելու, որ ամէն կերպ սէր ու գութ ցուցնէ անոր:

Արդ Հեղինէ՝ աս երկու անձինքներէն գտած սիրոյն վրայ արտաքայ կարգի ուրախանալով, երեկոյեան աղօթքին մէջ՝ մասնաւորապէս Աստուծոյ շնորհակալ եղաւ իրեն ասանկ ապաստանարան մը տալուն համար, եւ առաջադրութիւն դրաւ որ ձեռքէն եկածն ընէ իր բարեւարը գոհ ընելու:

ԳԼՈՒԽ Թ.

Երկրորդ առտու Հեղինէ զգեստներն ու հետը բերած ուրիշ բաները արկղէն հանելով՝ դարանի մը մէջ կը տեղաւորէր: Ատէլ՝ որն որ իրեն կ'օգնէր, քովը քանի մը իտալերէն գիրք տեսնելով, Ռեքսմ իտալերէն գիտէր, հարցուց:

Հրամայէ՛ք, պատասխանեց Հեղինէ. մանաւանդ թէ պղտրկութեան ատենը

իտալերէնէն ուրիշ լեզու չէի խօսեր, թէ եւ ծնողքս Գաղղիացի են:

Ո՛հ, ինչ երանկութիւն, գոչեց Ատէլ. եւ շուտ մը հօրը վաղեց, աս բանս իմացուց: Գիշ մը ետքը՝ Հեղինէ վաճառականին խօսքն երթալով, ազնիւ մարդն անոր զանազան հարցումները ըրաւ զաւրկնէրուն սորվեցնելու նիւթերուն վրայ: Եւ երբ որ օրիորդը շիտեցաւ ու համեստութեամբ մէկիկ մէկիկ զօրեցեց սորվեցնել յուսացած բաները, Ռեքսմ դուք գա՛նձ մըն էք եղեր, պատասխանեց ժպտելով. եւ որովհետեւ այնպիսի կը փութաք գիտցած, նիդ ուրիշներուն հաղորդել, անոր համար վաղուքն կը սկսիք դաս տալու: Այսօր պէտք է քիչ մը հանգչիք: Բոլոր զաւակներս ձեզի կը յանձնեմ, կ'ուզեմ որ զամէնքն ալ կրթէք:

Ատէլ՝ որն որ հոն ներկայ էր, տեսնելով որ Հեղինէ՝ բոլոր ու ամէն բաները լսած ատեն իրեն կը նայի, Այո՛, ըսաւ, ես ալ ձեզի աշակերտ պիտի ըլլամ. միայն թէ կը վախճամ որ ամենէն աւելի նեղութիւն տուողը չըլլամ, որովհետեւ գծագրութիւն ու իտալերէն սորվելու համար միջեւ հիմայ ըրած բոլոր ջանքս պարագայ ելած է:

Հեղինէ առանց բան մ'ըսելու բարեկամական կերպով ժպտեցաւ:

Իրիկուան դէմ Պր. Լարոշ ու իր մեծ աղջիկը զՀեղինէ քաղաքին քանի մը տեսնելու արժանի տեղերը պտրտեցոյցին: Եւ թէպէտ ան մութ ճամբաներուն տխուր տեղեր՝ որբ օրիորդին սրտին արտմութիւնը փարատելու յարմար չէր, սակայն ինք քաջութեամբ կը ջանար սրտին վիճակն արտաքուստ չյայտնել:

Տուն դառնալէն ետեւ՝ հետեւեալ օրը տալու համարները պատրաստեց, որպէս զի սկսելու գործը՝ յաջողութեամբ կատարէ:

Պր. Լարոշ ուղեց Հեղինէին տալու առաջին դասին ներկայ ըլլալ, եւ խիստ զարմացաւ տեսնելով անոր բանեցուցած ճարտար կերպը, եւ միանգամայն մեծ համեստութիւնը: Համառօտ խօսքով մը իր զաւակները յորդորեց որ իրենց արուելու կրթութիւնը սիրով ու եռանդեամբ ընդունին:

Չենք ուզեր հոս մանրամասն խօսիլ Հեղինէին իր աշակերտները կրթելու համար բանեցուցած եղանակին կամ ոճին վրայ, զորն որ մօրմէն սորված էր: Միայն աս բաւական կը սեպենք ըսել որ Պր. Լարոշ եւ նոյն իսկ իր կնին իրենց զաւակներուն յառաջադիմութեան վրայ սաստիկ գոհ էին:

Բայց կնոջն աս յառաջադիմութեան վրայ ունեցած հաճութիւնը՝ բարեպաշտ ու խելացի մօր մը արժանի զգացմունքներէն յառաջ չէր գար: Հապա միայն մնապարծութենէն, որովհետեւ կ'ուզէր որ զաւակներն աղէկ կրթուած ու զանազան ձիւրքերով զարգարուած ըլլան, որպէս զի իր հաւատարմներուն մէջ անով պատկը գտնէ, եւ նոյն իսկ երեւելի տիկնանց հետ կարենայ մրցիլ: Աս մտածմամբ սաստիկ ջանք կ'ընէր որ տղաք շուտով եւ շատ բան մէկտեղ սորվին. այնպէս որ Հեղինէ կը ստիպուէր իր զօրութեան ներածէն աւելի աշխատիլ: